

Слађана В. Јаћимовић
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

УДК 821.163.41.09-31 Олујић Г.
Оригинални научни рад
Примљен: 1. марта 2019.
Прихваћен: 1. априла 2019.

ИЗМЕЂУ СУРОВОСТИ И ПРАШТАЊА – КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА РОМАНА *ПРЕЖИВЕТИ ДО СУТРА* ГРОЗДАНЕ ОЛУЈИЋ

Апстракт: У раду се анализирају мотиви суровости и праштања у роману *Преживети до сутра*, а у контексту раних романа Гроздана Олујић. Наизглед парадоксално, у овом роману трагика ратне деструкције развија у јунацима до тада скривене потенцијале истинског људског саучешћа.

Кључне речи: генеза романа, технике модерне прозе, Други светски рат, деструкција, аутодеструкција, песимистичка слика света, Караново – Београд, мотив преображаја.

У српској књижевности Гроздана Олујић јавља се као романописац крајем превратничких педесетих година двадесетог века. У распону од непуне деценије она ће објавити чак четири романа: *Излећ у небо* (1958), *Гласам за љубав* (1963), *Не буди засјале ње* (1964) и *Дивље семе* (1967), који су како по својој тематици, тако и по коришћеним књижевним техникама били својеврсна новина у нашој књижевности. Хваљени и оспоравани, ови такозвани оmlадински романи, са тематиком кризе идентитета и обескореним јунацима који се буне против прокламованих вредности свог времена, превођени су на многе светске језике и доживели бројна признања у светској књижевној јавности. После романескне прозе, а уз есејистички и преводилачки рад, Гроздана Олујић прави извесну паузу у свом књижевном стварању и истовремено знатан жанровски и поетички заокрет. Крајем седамдесетих година, збирком *Седефна ружа* (1979), она најављује прелазак са стварносне на фантастичну прозу и постаје главни представник ауторске бајке код нас, обраћа се млађој књижевној публици и попуњава на тај начин тада постојећу празнину у српској књижевности за децу. Године 2009. објављује роман *Гласови у вејру*, за који је добила и НИН-ову награду, а 2017. године излази роман *Преживети до сутра* – за овај роман али истовремено

и за целокупно дело којим је ова књижевница значајно обележила савремену српску прозу Гроздана Олујић добија награду „Борисав Станковић”. Приређивачи романа указују на необичну судбину овог романа (Опачић 2017: XI–XIV).¹ Наиме, иако је по години објављивања ово дело последње у низу романескних остварења Гроздане Олујић, његов настанак везан је за време које је готово пола века старије од времена у којем у њему говоримо. Рукопис романа датира из периода између 1959–1962. године, што значи да је по времену писања *Преживејши до суштра* други по реду роман, склопљен након романа *Излет у небо*, прецизније у годинама када је први роман Гроздане Олујић, уз спорадичне похвале, био подвргнут низу идеолошки интонирањих оспоравања.

Главни ликови прва четири романа Гроздане Олујић су млади људи, између четрнаест и двадесет две, односно двадесет пет година. Дакле, не више деца, не још одрасли, већ адолесценти, на граници између два света и како својим животним добом, тако су и својим социјалним статусом и менталним склопом осуђени на растрзаност и неприпадање. Расцеп који је одређујућа црта ликова ових романа истовремено је и спољни и унутарњи. Сукоб сила деструктивности и аутодеструктивности са једне стране и потребе за љубавним и еротским остварењем са друге слаби јунаке романа, којима ауторка (нити у једном од њих) не даје шансу за избављење и остварење пуног живота. Као у грчким трагедијама, у овим условно названим омладинским романима, са јасним назнакама егзистенцијалистичке филозофије, сплет догађаја је такав да протагонисте води из разочарања у веће разочарање, из бунтовништва у празнину или несрећу, из младалачког непристајања на правила у апсурдност зрелих година. Главној јунакињи *Излеша у небо*, управо онда када себи допусти ма како слабашно присуство смисла који јој (бар хормонски) допушта благословено стање, бива одузето вољено биће и препуштена је изнова сопственој себичности која је одређујућа црта њене личности; роман *Не буди засјале њсе* завршава се једним успешним и једним неуспешним самоубиством; Лика из *Дивљеј семену* препуштена је себи, сопственим демонима и трагању за идентитетом чије исходе није спремна да прихвати, па и бекство Слободана Галца (из романа *Гласам за љубав*), са корњачом у наручју а без девојке која му чини тежиште животног смисла, само је унапред на неуспех осуђен покушај остваривања у свету који је ненаклоњен овим јунацима.

Може се рећи да у првој, романескној фази стварања, Гроздана Олујић гради наглашено и доследно песимистичку слику света, који се простире у релацијама опонирања провинције (типски локализоване у Каранову) и велиграда (Београд). Сви главни романескни јунаци пореклом су из Каранова, са извесним изузетком у *Дивљем семену*, где је ова равничарска варошица

---

¹ Видети предговор Зоране Опачић у: Гроздана Олујић, *Преживејши до суштра*, Српска књижевна задруга, Београд, 2017, стр. XI–XIV.

место у којем је смештен дом за сирочад у којем одраста главна јунакиња – искуство изопштености и неприпадања Лика доживљава већ ту, у групном именовану, поистовећивању и издвајању од стране локалних мештана као „они из дома”. Детињство које „жели да заборави” Миња (*Излећ у небо*) такође проводи у родном Каранову и искуство ране осујећености и дубоког осећања бесмисла биће зачети управо у готово идиличном завичајном пејзажу. Попут Раше Вукоте (*Не буди засјале њсе*), и ову јунакињу за завичај везују противуречна осећања („међу тим зидовима прошао је један део мојих година. Најлепши део мојих година. И најтужнији. Можда?” (Олујић 1958: 56)). Караново је простор дечје безбрижности и осећања слободе у идиличним пејзажима поред Тисе, али и равничарско-провинцијске учмалости и скучености, као и стицања првих увида у недостатак породичне заштићености и изразитог осећаја невољености и сувишности. Највише простора описима овог својеврсног топоса, митског простора романа Гроздане Олујић, даје се у роману *Гласам за љубав*, у коме је љубавна прича између Слободана и Рашиде неодвојива од лирске дескрипције речних обала, залазака сунца, месечине на води. Са друге стране, Београд је простор који младе јунаке мами варљивом надом у остварење пуног и смисленог живота („Високо уздигнут у ваздуху, готово одвојен од земље, с хиљадама својих упаљених прозора, Београд је лебдео изнад нас. Био је налик на град који се сања, док је у његовим зградама, као у сању са безброј преградаца, ослобођене свакодневне коже, хиљаде људи покушало да ухвати нешто сна” (Олујић 1964: 105–106)). Међутим, само у роману *Гласам за љубав* велеградски простор остаје жуђени локалитет и симболички топоним, што је и очекивано јер су и његови протагонисти најмлађи, те на Београд гледају са дистанце провинцијалца који га још увек не познаје. У осталим романима јунаци су довољно одрасли, те их читалац затиче како су завичајни простор већ напустили, али сазнајемо да им пресељење у велики град није донело ништа друго до увећања празнине, унутарње самоће и несреће. Осећај неприпадања и изопштености провинцијалца узрокује да се актерима романа сопствено бивствовање у велеграду неретко чини као невешто одиграна улога у представи чије механизме нису у стању до краја да сагледају нити да се у њих уклопе („Куће са безбројним прозорима, тролејбуси, река људи, пригушена светлост неона, за тренутак ми се учинише као једна велика позорница у којој сваки детаљ за себе делује као нужност, али између њих не постоје никакве чвршће везе. Сама себи изгледала сам као дебитант који је заборавио улогу” (Олујић 1958: 52)). Уместо да у Београду пронађу остварење својих животних очекивања, јунаци се, слабећи како на социјалном тако и на емоционалном плану, губе и доживљавају само рушење сопствених илузија. Ни у једном ни у другом простору ови рано загорчани и отуђени ликови не налазе своје место јер до краја не могу да се остваре ни у једном од њих. Презревши све, они не дозвољавају себи да нађу упориште у нечем другом јер им до краја није сасвим јасно ни шта траже. Песимистичку визију света у романима ове ауторке до-

следно подржава и социјални миље у којем одрастају њихови протагонисти. Ничег од послератне вере у бољу будућност у „социјалистичком рају” нема у овим романима. Осујеђени на породичном и емоционалном плану, јунаци у велеграду остварују животарења на социјалним маргинама – они су дошљаци којима је сјај великог града само фон на којем се беда њихове личне егзистенције само додатно потенцира: Раша Вукота живи у изнајмљеном собичку, односно у факултетској лабораторији у којој се изводе језиви експерименти, Лика вреву Београда сагледава из специфичне доње перспективе своје сутеренске собе, а Мињина потенцијална породична идила развија се и умире у хладној бараци на градској периферији.

У роману *Преживећи до сутра* статус Београда сасвим је другачији. Он се не јавља као жуђени простор којем ка пуном остварењу своје судбине, као светлој и примамљивој варци, теже романескни јунаци. Београд је сасвим изван, на извесној фабуларној маргини, али су дешавања у њему својеврсни фабуларни окидач за развој радње и одмотавање трагичног клупка. Вести о демонстрацијама у Београду са чувеном паролом „Боље рат него пакт” прекинуће мирни и привидно идилични живот у Каранову, преокренуће све на наличје, изменити функционисање ликова у устаљеном породичном и социјалном поретку. Смештајући своје јунаке у ратне године, од објаве рата до ослобођења, и у провинцијални мир равничарског предела поред реке, Гроздана Олујић у овом роману као да почиње накнадно објављену причу о почетку страдања, која ће се, у романима који ће уследити, готово једнако трагично наставити у тегобним поратним годинама. Нећемо овом приликом говорити о везама између романа *Преживећи до сутра* и *Гласови у вејру*: ауторка Поговора прецизно је објаснила на који начин је хроника једне породице из тада необјављеног романа ушла, донекле преобликована, у *Гласове у вејру*. Када се у хронолошком низу сагледају романи Гроздане Олујић, видљиво је да списатељица, узимајући за своје главне јунаке младе људе који покушавају да „преживе до сутра” и нађу своје место у свету, остварује својеврсну романескну линију одрастања и сазревања у преломним годинама средине прошлога века.

Искуство психолошког романа, обликовање претежног дела радње примене техника тока свести, спуштање у биће ликова, те преламање спољашњих догађања кроз филтер њихове личности, особености су и овог, условно речено, најновијег романа Гроздане Олујић. Дечак Саша, најмлађи представник породице Карас-Поморишац, главни је медијум кроз чији доживљај је у претежном делу текста преломљена слика рата у мирном војвођанском селу. Прослава седмог рођендана, прекинута вестима из Београда, нагло и неповратно преобраћа се у почетак ратне трагедије која захвата и мења из основа све облике живота у Каранову.

Тежиште приповедања и лирских сенчења усмерени су на свеобухватни мотив преображаја у граничној ситуацији у којој се мора „преживети до сутра”. Спољашњи преображај – долазак нове окупационе власти, нова пра-

вила по којима се устројава живот, смрт која постаје мотив свакодневице – мења изнутра функционисање породица и њене чланове. Ликови породице Карас, али и осталих мештана, не само да прерано сазревају, као што се то најизразитије дешава у случају дечака Саше и његовог брата Петра, него се дубоко мењају и тек у рату откривају своју праву природу: осиону, кукавичку или херојску. Ликови деде Луке и мајке Наталије носиоци су отпора и истрајавања у времену ненаклоњеном опстанку; Наталијин преображај од повучене и неупадљиве богаташке кћери у заштитника и вођу не само породице него и читавог Каранова симболички је чин преживљавања и продужавања виталистичке енергије упркос силама деструкције које прете и јачају.

У омладинским романима (*Излећ у небо*, *Дивље семе*, *Не буди засјале йсе*) по донекле поједностављеном психолошком механизму адолесценција суровошћу одговара на суровост и може се чак закључити да у понеким случајевима јунаци, као и животиње које су увек неизбежни и вишезначни елемент њихових окружења, присвајају право на суровост као на својеврсну самоодбрану у свету у којем се осећају изопштени и незаштићени. Лика и Душан из *Дивљеј семени* сурово се користе другима желећи да постигну сопствене циљеве, а груба игра љубавних писама у роману *Гласам за љубав* једну од јунакиња доводи до покушаја самоубиства. Миња из *Излећа у небо* неспособна је да воли, те својим ближњима доноси само патњу и несрећу. Сlike суровости као одговор на суровости света свакако су најјаче у роману *Не буди засјале йсе*, посебно у натуралистички оствареном приказу у којем главни јунак дробни срце пса измученог у несхватљивим медицинским експериментима (више о мотиву суровости видети у: Јаћимовић 2010: 59–70).

У роману *Преживејши до сујра* на суровост главни јунаци одговарају човечношћу и саможртвовањем, бранећи своје право на живот. Са овог аспекта посебно је интересантан преображај брачног пара, Наталије и Стевана. Ова два јунака моделована су од почетка приче као својеврсни антиподи, односно по принципу контраста који је успостављен на различитим нивоима: социјалном (Наталијино грађанско, богаташко порекло опонирано је сиромаштву Стеванове породице које се он стиди), породичном (мајка посвећена породици и промискуитетни отац), физичком (Наталијина физичка неугледност насупрот изразитој Стевановој лепоти). Ипак, у условима егзистенцијалних граничних ситуација изазваних ратном деструкцијом, обоје доживљавају изразити преображај и развијају аспекте своје природе за које до тада нису били свесни да постоје. Стеванов лик усложњава се и мења, те од слабића и човека утилитарног морала („Између хероја и живог пса, боље је бити пас” (Олујић 2017: 39); „Данас није тешко постати мртац. Теже је остати жив” (Олујић 2017: 93)) прелази пут до хероја који се свесно и без двоумљења жртвује. Тренутак његовог наглог преображаја околина, па и он сам, доживљава као својеврсно митско рађање новог човека у несебичности одрицања од себе и приношење сопственог живота као улог за синовљево спасење. Он отуда тек својевољном жртвом стиче додатну димензију која ће

преобликовати односе других чланова породице према њему самом, како у будућности тако и прошлости. Уместо слабића и „кловна”, несигурног човека слабе воље, он ће се у сећању супруге и синова преобратити у несхваћеног човека, постати неко кога нису истински познавали а чије је право, херојско лице блеснуло у пресудном тренутку жртвовања и тим сјајем осветлило његово дотадашње и потоње бивствовање. Његов херојски чин надрастао је њега самог и не само да је променио односе у његовој породици, него је такво саможртвовање, пркосно уздигнуте главе, ујединило и оснажило читаво Караново пред трагедијама које ће да уследе („Бранка је касније закључила да је тек то, та величина, тај осећај надрастања било оно што је Караново држало на окупу, чинило их све једним помичним, жилавим зидом, спремним да се уклони, али не и да нестане; иако, ни то, можда није било тачно, јер би они морали да се држе једни уз друге не зато што им се тако хоће, већ зато што не могу другачије” (Олујић 2017: 214)).

Развој Наталијиног лика још је сложенији и изнијансиранији у наративном ткиву романа. Неугледна јунакиња, која је одувек живела у сенци оца лекара и мајке бивше лепотице, у ратној ситуацији доживљава суштински преображај и испољава снагу личности које ни сама, до тада, није била свесна да поседује: „Нешто се дешавало. Једна љуштурa је пуцала. Једна личност умирала. Друга личност се рађала” (Олујић 2017: 33). Повучена јунакиња постаје хероина вештине преживљавања и не само да постаје стуб породице која се крунила, него и стуб око кога се држи и окупља читаво Караново. Својом снагом, моралом, храброшћу, али пре свега дубином разумевања људске патње и саучествовања у њој, она стиче ауторитет вође који чини да читава заједница, разређена у смрти и ратној трагедији, опстане и „преживи до сутра”. Њен чин спасавања немачког војника у тренутку бомбардовања сведочи о свести изнад тренутка, односно о дубоком саучествовању са страдањем и патњом која изједначава све зарађене стране („Ово је мој подрум, људи, а под бомбе ја не бих избацила ни пса! Овај нема ни осамнаест година!” (Олујић 2017: 222)). За разлику од идеолошки одређених јунака, који су спремни да зарад „виших” идеја жртвују друге без бриге савести, Наталија, без патетичног наглашавања религијског аспекта њеног лика, исказује својим наизглед зачуђујућим поступцима највише хришћанске врлине. Истинско саучешће и љубав према ближњем показују се не као излишни у ратној трагедији, већ као једино делотворни и исцељујући за оне који истрајавају у опстанку насупротив свега. Њено клањање пред очајем и патњом човека због смрти неверне жене јесте дубоко лично и религијско клањање пред снагом љубави чија снага разбија границе моралног и прихватљивог. Тако се и мото романа остварује и функционализује у њеном самосазревању као озарење егзистенцијалног познања и разумевања људске природе: „Љубав је једина прилика за срећу у времену у коме је уметност живљења надасве уметност да се преживи”.

Са друге стране, јунаци којима је идеологија важнија од појединца обликовани су једнако негативно као и они који из туђине долазе да присвоје нечији завичај и одузму право на слободу. Лик Црног, као типског представника нове комунистичке идеологије која је искључива у својим судовима и циљевима, обликован је готово као гротескна фигура сведена само на једну димензију, те ће за њега један други јунак рећи да „није човек него летак”. Ослобођење Каранова једнако је сурово као и окупација, а најпогубније биће управо савезничко бомбардовање у коме ће као колатерална штета животе изгубити већина његових житеља. Песма партизана-ослободитеља „На земљи рај нас чека” тако ће након немачког стрељања и савезничког бомбардовања добити горку иронијску носивост, а испразност насловне фразе и нове комунистичке вере биће потврђена у осталим романима ове ауторке у којима се литерарно проблематизује поратно време оствареног „раја”.

Управо овакви смисаони токови имају онај субверзивни потенцијал који је, вероватно, подстакао ауторку да роман *Преживејши до сујира* деценијама држи у фиоци. Субверзивни потенцијал присутан је ненаметљиво али јасно и у поменутих омладинским романима, те су они управо због те своје димензије оспоравани у времену када су објављивани. И као што ауторка у *Преживејши до сујира* обликује сложену слику рата не кроз опис великих битака и изузетних херојстава, већ кроз преживљавање малих људи на привидној маргини ратних дејстава, а сумњом се сенче све стране, тако и у осталим романима са поратном тематиком, бирајући опет да пише о тзв. људима са маргине, остварује тегабну и песимистичку слику поратне будућности у којој је мало места остављено за друштвено прокламовани оптимизам и варљиву наду у бољу будућност. Романи Гроздане Олујић сврставају се међу најбоља и најаутентичнија остварења у савременој српској прози и чини нам се да још увек чекају своје систематске и обухватније студије.

ИЗВОРИ

- Олујић (1958): Гроздана Олујић, *Излећ у небо*, Сарајево: Народна просвјета.
Олујић (1964): Гроздана Олујић, *Не буди засјале ње*, Београд: Просвета.
Олујић (1967): Гроздана Олујић, *Дивље семе*, Београд: Просвета.
Олујић (1996): Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*, Bookland: Београд.
Олујић (2017): Гроздана Олујић, *Преживејши до сујира*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

Јаћимовић (2010): Слађана Јаћимовић, Мотив суровости у романима Гроздане Олујић, у: *Бунђиовници и сањари – Књижевна дело Гроздане Олујић*, Београд: Учитељски факултет.

Опачић (2017): Зорана Опачић, Предговор, у: *Преживејџи до суџира*, Београд: Српска књижевна задруга.

Sladana V. Jachimović
University of Belgrade
Teacher Education Faculty

BETWEEN CRUELTY AND FORGIVENESS – CONTEXTUALISATION OF GROZDANA OLUJIĆ'S NOVEL *PREŽIVETI DO SUTRA*

Summary: The paper deals with motifs of cruelty and forgiveness in the novel *Preživeti do sutra* [*Survive until tomorrow*] in the context of Grozdana Olujić's early novels. It is seemingly paradoxical that tragic and devastating effects of the war are pushing the characters into developing their hidden potentials and becoming truly compassionate human beings. In Olujić's early novels the picture of the world is highly pessimistic. A province (typically localised in the small town of Karanovo) is opposed to a big city (Belgrade); in the novel *Preživeti do sutra* the position of Belgrade is different – it is on the margins of the plot, but the events that take place in Belgrade represent a certain trigger for those that take place in Karanovo.

The central motif of the novel is the motif of the characters' metamorphosis in the situation where they must "survive until tomorrow". The transformation of life circumstances – establishment of occupation ruling power, new rules of life, omnipresent threat of death – deeply changes both family and the characters' life. In Olujić's novels dedicated to young adults (*Izlet u nebo* [*Walk to Heaven*], *Divlje seme* [*Wild seed*], *Ne budi zaspale pse* [*Don't wake the sleeping dogs*]), the characters react cruelly to cruelty, while in the novel *Preživeti do sutra* they react with compassion and self-sacrifice, defending their right to life. The metamorphosis of Natalija and Stevan is particularly noticeable. In dangerous and life-threatening situations, these two characters develop the aspects of their personality they were unaware of.

In the novel *Preživeti do sutra*, the war is not depicted through epic battles and true heroism, but through the survival of the ordinary people living on the margins of the important historical events; in Olujić's novels with post-war thematics, the main characters, ordinary people as well, face difficult life circumstances which reflect a pessimistic view of the future, with very little hope for a proclaimed 'better tomorrow'.

Keywords: genesis of a novel, modernist literary techniques, Second World War, destruction, self-destruction, pessimistic view of life, Karanovo – Belgrade, motif of metamorphosis.